

“PEŞƏ TƏHSİLİ HAQQINDA” AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ QANUNU ÖLKƏDƏ İQTİSADI İSLAHATLARIN SÜRƏTLƏNDİRİLMƏSİNİ TƏMİN EDƏN VASİTƏ KİMİ

Famil Mustafayev,

Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi yanında

Peşə Təhsili üzrə Dövlət Agentliyinin direktoru,

iqtisad elmləri doktoru, professor

E-mail: famil.mustafayev@edu.gov.az

Son dövrlər dünya iqtisadiyyatında baş verən siyasi və iqtisadi proseslərin təsiri əmək bazarından da yan ötməmişdir. Əmək bazarı artıq iş axtaranlardan yalnız formal təhsil deyil, səriştə və bacarıqlar tələb edir. Yüksək rəqabətə davam gətirmək üçün iş səriştələr davamlı olaraq inkişaf etdirilməlidir. Həm də bir sıra inkişaf etmiş ölkələrdə səriştələrin daha qısa müddətdə əldə edilməsinə və məzunların əmək bazarına daha tez daxil olmasına imkan verən peşə təhsili artıq ali təhsillə ciddi rəqabət aparmaqdadır. Müasir düşüncəli pragmatik insanlar uzun müddət ali təhsil alıb, sonra əmək bazarında ixtisasına uyğun azsaylı vakansiyalar uğrunda mübarizə aparmaqdansa, qısa müddətdə səriştələr əldə edərək çoxsaylı iş təkliflərindən yararlanmağı üstün tuturlar. Son illərin tendensiyası göstərir ki, bu proseslər artıq postsovet ölkələrinə də sirayət etməkdədir. Avropa İttifaqına üzv olmuş Latviya, Litva və Estoniyada bir çox ali təhsilli şəxs əmək bazarının tələbatına uyğunlaşmaq üçün peşə təhsili müəssisələrinə üz tutur və əldə etdikləri yeni səriştələr hesabına daha yüksək əməkhaqqı təklif edilən sahələrdə çalışmağa başlayırlar.

Son illərdə ölkəmizdə aparılan məqsədyönlü iqtisadi islahatlar nəticəsində qeyri-neft sektorunun, xüsusilə də əlavə dəyər yaradan sahələrin inkişafı rəqabətqabiliyyətli ixtisaslı kadr potensialına tələbatı çoxaltmış və bu da öz növbəsində keyfiyyətli peşə təhsilinə ehtiyacı artırmışdır. Ən vacib məqam isə odur ki, artıq təkcə dövlət strukturları deyil, cəmiyyət və xüsusilə də bu sahədə köklü islahatların həyata keçirilməsində maraqlıdırlar.

Ümumiyyətlə, Azərbaycanda peşə təhsili və təlimi sistemi zəngin tarixə malik olmaqla iqtisadiyyatın bütün sahələrinin ixtisaslı kadrlara olan tələbatının ödənilməsində mühüm rol oynamışdır. 1879-1914-cü illəri əhatə edən dövr ərzində ölkə üzrə fəaliyyət göstərən 10-a yaxın peşə məktəbində müxtəlif sahələrdə sənətkarlar hazırlanmışdır. Sovet İttifaqının tərkib hissəsi və əsas sənaye mərkəzlərindən biri olduğu dövrdə Azərbaycanın peşə təhsilində sistemləşdirmə və bu sahədə ilk normativ-hüquqi tənzimləmə həyata keçirilmiş, peşə məktəblərinin şəbəkəsi genişləndirilmiş, maddi-texniki bazası möhkəmləndirilmişdir. Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, 1969-1982-ci illərdə sovet Azərbaycanına rəhbərlik

edən ulu öndər Heydər Əliyevin apardığı siyasətin nəticəsidir ki, həmin illərdə 300 peşə üzrə 100 mindən artıq şagirdin təhsil aldığı 185 peşə təhsili müəssisəsi fəaliyyət göstərmiş, müxtəlif peşə istiqamətləri üzrə hazırlanan ixtisaslı fəhlə kadrları işlə təmin edilmişdir. Bu kadrların böyük əksəriyyəti bu gün də müstəqil Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatının müxtəlif sahələrində çalışmaqla ölkəmizin rifahına xidmət edirlər.

Sovet İttifaqının süqutundan sonrakı illər ərzində baş verən tarixi və siyasi-iqtisadi hadisələr fonunda bir çox sahələrdə olduğu kimi peşə təhsili sahəsinin göstəricilərində də tənəzzül müşahidə olunmuşdur. Ermənistan Respublikasının ölkəmizə təcavüzü nəticəsində öz torpaqlarından məcburi köçürülən şəxslər bir çox peşə təhsili müəssisələrinin yataqxanalarında və inzibati binalarında məskunlaşmış, bu isə öz növbəsində bu sahənin inkişafını əngəlləyən amillərdən birinə çevrilmişdir.

Son illərdə Ulu Öndərin layiqli davamçısı olan prezident İlham Əliyev tərəfindən peşə təhsili sahəsində dövlət siyasətinin təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə bir sıra önəmli addımlar atılmış, institutional və sistemli tədbirlər həyata keçirilmişdir. Belə tədbirlər sırasında 20 aprel 2016-cı il tarixində Təhsil Nazirliyi yanında Peşə Təhsili üzrə Dövlət Agentliyinin yaradılmasını və 26 dekabr 2016-cı il tarixində “Azərbaycan Respublikasında peşə təhsili və təliminin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”nin təsdiq olunmasını xüsusi qeyd etmək lazımdır. Bundan sonra peşə təhsili sahəsinin inkişafı məqsədi ilə həyata keçirilən tədbirlərdən ən əhəmiyyətli Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təşəbbüsü ilə 24 aprel 2018-ci il tarixində “Peşə təhsili haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun Milli Məclis tərəfindən qəbul edilməsi və 18 iyun 2018-ci il tarixində Prezident İlham Əliyev tərəfindən imzalanaraq qüvvəyə minməsi olmuşdur. Artıq ölkəmizdə peşə təhsilinin inkişafında keyfiyyətə tam yeni mərhələnin başlanğıcındayıq desək yanlışdır.

“Peşə təhsili haqqında” Qanun peşə təhsili sahəsində keyfiyyətli və fundamental hüquqi tənzimləmə zərurəti nəticəsində qəbul edilmişdir və peşə təhsili və təlimi sektorunda gələcəyə istiqamətlənən strateji baxış çərçivəsində vaxtında atılmış addım kimi qiymətləndirilməlidir.

Qanun layihəsinin hazırlanması prosesinə

Milli Məclisin Elm və Təhsil Komitəsi, Təhsil Nazirliyi yanında Peşə Təhsili üzrə Dövlət Agentliyi, aidiyyəti dövlət orqanlarının nümayəndələri, beynəlxalq layihələrin yüksək səviyyəli mütəxəssisləri cəlb edilmiş və beynəlxalq təcrübə, xarici dövlətlərin bu sahədəki normativ-hüquqi aktları, habelə SSRİ dövründə mövcud olan normalar hərtərəfli dəyərləndirilərək istifadə edilmişdir.

“Peşə təhsili haqqında” Qanun 5 fəsil, 26 maddədən ibarət olmaqla özündə ümumi müddəalar, peşə təhsilinin təşkili, peşə təhsili sisteminin idarə olunması, təhsil subyektlərinin hüquqları, vəzifələri və sosial müdafiəsi, peşə təhsilinin iqtisadiyyatı kimi məsələləri tənzimləyən normaları özündə birləşdirir. Qəbul olunmuş Qanunda Azərbaycanda peşə təhsili sahəsi üzrə nəzərdə tutulmuş əsas yeniliklər aşağıdakılardan ibarətdir:

1. İndiyədək ölkədə peşə təhsili dedikdə, yalnız “ilk peşə-ixtisas təhsili” anlayışından istifadə olunurdu. Bu isə ingilis dilində “initial vocational education”, rus dilində “начальное профессиональное обучение” sözlərinə ekvivalent “ibtidai peşə təhsili” kimi başa düşülürdü. Nəticədə peşə təhsilinə istiqamətlənən insanlar, yəni 14 yaşından yuxarı şəxslər burada yalnız ilk-peşə (və ya ibtidai peşə) təhsilini əldə edə bəclərini bilib, bu sahəyə gələcək karyera baxımından çox maraqsız olurdular. Məlum olduğu kimi, “Təhsil haqqında” Qanunda təhsilin digər pillələrindən fərqli olaraq ilk peşə-ixtisas təhsili pilləsinin səviyyələrə bölgüsü nəzərdə tutulmamışdır. Bu da peşə təhsili alan şəxslərin bu təhsil pilləsi çərçivəsində inkişafını qeyri-mümkün edirdi. “Peşə təhsili haqqında” Qanunun 9-cu maddəsində isə artıq peşə təhsilinin üç: “ilk peşə təhsili”, “texniki-peşə təhsili” və “yüksək texniki-peşə təhsili” kimi səviyyələri müəyyənləşdirilmişdir. Peşə təhsili pilləsinin səviyyələrə bölgüsü təcrübəsinə bir çox xarici dövlətlərin (İngiltərə, Almaniya, İsveçrə, Latviya, Albaniya, Ukrayna, Gürcüstan, Cənubi Koreya, Çin) normativ-hüquqi sənədlərində də rast gəlmək mümkündür. Bu cür progressiv sistemin qurulması bütövlükdə peşə təhsili pilləsinin daxilində təhsilalanların ilk növbədə bacarıq və gələcək karyera inkişafının təminatına əsas verir. Həmçinin burada yüksək texniki-peşə təhsili alanlara sub-bakalavr peşə-ixti-

sas dərəcəsinin verilməsi ilə onların gələcəkdə ali təhsil pilləsinə maneəsiz və asan keçid imkanları da təmin edilir.

2. Peşə təhsili müəssisələri şəbəkəsinin rəşionallaşdırılması tədbirləri çərçivəsində maddi-texniki bazası müasir dövrün tələblərinə cavab verməyən, eyni ixtisas hazırlığını həyata keçirən bir sıra peşə təhsili müəssisələrinin birləşdirilməsi yolu ilə iqtisadiyyatın prioritet istiqamətləri üzrə 34 peşə təhsili müəssisəsinin bazasında 14 ixtisaslaşmış Dövlət Peşə Təhsil Mərkəzi yaradılmışdır. Bu islahatların məntiqi nəticəsi olaraq qanunvericiliklə ilk dəfə olaraq peşə məktəbi və peşə liseyi ilə yanaşı, peşə təhsili müəssisəsinin yeni növü olan peşə təhsili mərkəzlərinin fəaliyyəti də nəzərdə tutulmuşdur. Bu mərkəzlərdə peşə təhsilinin bütün səviyyələri üzrə təhsil veriləcəkdir.
3. Ali təhsil almış şəxslərin peşə təhsili almaq hüquqlarının Qanunda təsbit edilməsi isə daha əvvəl qeyd edildiyi kimi nəinki respublikamızda, bütövlükdə dünyada təhsil sahəsində baş verən yeni tendensiya – ali təhsilli şəxslərin peşə təhsilinə marağının artması ilə bağlı olmuşdur. Şübhəsiz ki, ölkəmizdə də iqtisadiyyatın diversifikasiyalı inkişafı nəticəsində bir çox insanlar bu hüquqlardan arzularına və məqsədlərinə uyğun yararlanma biləcəklər.
4. Ənənəvi olaraq peşə təhsili yalnız ixtisaslaşmış peşə təhsili müəssisələrində həyata keçirilirdi. Qanunun qəbul edilməsi bu sahədə də ən böyük yeniliklərdən hesab edilə biləcək dəyişikliyə yol açmışdır. Belə ki, artıq Finlandiya, Avstriya, Fransa, Almaniya və digər qabaqcıl ölkələrdə olduğu kimi, ümumtəhsil məktəbləri də təməyüllü siniflər vasitəsilə ilk peşə təhsili səviyyəsi üzrə fəaliyyət göstərmək hüququ əldə etmişdir. Bunun üçün məktəbin müvafiq kadr potensialı və maddi-texniki tədris bazası olmalıdır.
5. İndiyədək dövlət peşə təhsili müəssisələrinin hüquqi statusu ilə bağlı mövcud olan vəziyyət bu təhsil müəssisələrinin effektiv idarə edilməsi sahəsində bəzi problemlərin yaranmasına səbəb olurdu. Bu məsələ də qəbul edilmiş yeni Qanunla öz həllini tapmış, dövlət və bələdiyyə peşə təhsili müəssisələrinin “Publik hüquqi şəxslər haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununa uyğun olaraq yaradılması nəzərdə tutulmuşdur. Artıq peşə təhsili müəssisələrinin hüquqi statusu tam dəqiq müəyyən edilir və onların idarə edilməsi “Publik hüquqi şəxslər haqqında” Qanunun tələblərinə müvafiq olaraq mütərəqqi üsullarla həyata keçiriləcəkdir.
6. Formal təhsil çərçivəsindən kənarda formalaşan bacarıq və səriştələrlə bağlı münasibətlərin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi məqsədi ilə Qanunda ilk dəfə qeyri-formal və informal təhsil formaları vasitəsilə əldə edilmiş bilik, bacarıq, səriştə və təcrübənin qiymətləndirilməsi və tanınması peşə təhsili sahəsində dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərinə aid edilmişdir.
7. Peşə təhsili müəssisəsi tərəfindən işəgötürənlərin istehsalat təcrübəsinə rəhbər təyin etdiyi mütəxəssislərə təcrübə saatları üçün nəzərdə tutulmuş əlavə haqqın ödənilməsi bu sahəyə yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin cəlb olunmasının stimullaşdırılmasına xidmət edəcəkdir.
8. Peşə təhsili müəssisələrinin tədris qruplarında ayrı-ayrı peşə istiqamətləri üzrə təhsilənlərin orta sıxlığı ilə bağlı müddəa bu qruplarda optimal sayın müəyyən olunmasına gətirib çıxaraçaqdır. Bu isə öz növbəsində, müxtəlif ixtisaslar üzrə bacarıqların mənimsənilməsi prosesinin sürətləndirilməsinə, tədris prosesinin daha effektiv və səmərəli təşkilinə səbəb olacaqdır.
9. Qanunda təhsilənlərin dövlət və özəl müəssisə və təşkilatlarda istehsalat təlimi və təcrübəsi keçdikləri zaman işəgötürənlərin təklifi əsasında təhsil müəssisəsinin iştirakı ilə üçtərəfli qaydada iş yerində təcrübə müqaviləsi bağlamaq imkanını nəzərdə tutan daha bir proqressiv müddəa təsbit edilmişdir. Peşə Təhsili üzrə Dövlət Agentliyi fəaliyyət göstərən qısa müddət ərzində təhsilənlərin müəssisə və təşkilatlarda istehsalat təlimi və təcrübəsi keçmələri məsələsi müəyyən qədər tənzimlənməmiş, bir çox hallarda bu iş təhsil müəssisəsi ilə işəgötürənlər arasında ikitərəfli qarşılıqlı razılaşma əsasında təşkil edilmişdir. Qeyd edilən məsələnin yeni norma kimi təsbit olunması isə müqavilə əsasında tərəflərin qarşılıqlı hüquq və vəzifələrini müəyyən etməklə yanaşı, istehsalat təlimi və təcrübəsinin keçirilməsi, təhlükəsizlik qaydaları və digər xüsusi şərtləri dəqiq müəyyən etməyə

imkan verəcək. Bundan əlavə, istehsalat təlimi və təcrübəsi keçən təhsilalanlara onların ixtisaslarına uyğun yerinə yetirdikləri iş və xidmətlərə görə işəgötürənlər tərəfindən minimum aylıq əməkhaqqından az olmamaq şərti ilə məvacibin ödənilməsi nəzərdə tutulub.

10. İndiyədək qanunvericilikdə həssas əhali qruplarının peşə təhsili pilləsində müəyyən imtiyaz və güzəştlərdən istifadə edə bilməsi ilə bağlı müddəalar mövcud deyildi. Məsələn, valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş şəxslərin sosial müdafiəsi "Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial müdafiəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, "Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, "Şəhid adının əbədləşdirilməsi və şəhid ailələrinə edilən güzəştlər haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu və digər mövcud qanunvericilik aktları ilə yalnız ali və orta ixtisas təhsili müəssisələrində təhsil alan şəxslərə şamil edilirdi. Bu isə təcrübədə çətinlik və anlaşılmazlıqlara, vətəndaşların haqlı narazılıqlarına səbəb olurdu. "Peşə təhsili haqqında" Qanunun qəbul edilməsi ilə artıq bundan sonra həm inklüziv peşə təhsilini həyata keçirən peşə təhsili müəssisələri üçün imtiyazlar, həm də sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyacı olan şəxslərin ödənişli qruplarda təhsil haqlarının dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına ödəniləcəyi nəzərdə tutulur.
11. Qanunda dövlət peşə təhsili müəssisələrini ümumtəhsil və ixtisas dərsləkləri, əyani və texniki vəsaitlərlə təmin etmək, burada təhsilalanlara ödənişsiz tibbi xidmətin təşkilini həyata keçirtmək, yaşlılar üçün peşə təlimi və ixtisasartırmanı, sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların və əlillərin peşə təhsili almaq hüququnu təmin etmək və onların ixtisasına uyğun işlə təmin olunmasına yardımçı olmaq, təhsilalanları xüsusi iş geyim formaları ilə təmin etmək kimi müddəaların nəzərdə tutulması ölkədə keyfiyyətli peşə təhsilinin həyata keçirilməsinə zəmanət kimi qəbul olunmalıdır. Bununla yanaşı, müxtəlif maddələrdə təsbit olunan peşə təhsili prosesinin iştirakçılarının istehsalatda bədbəxt

hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından icbari sığorta olunması, əlavə müayinə və müalicəyə ehtiyacı olan şəxslərə əlavə müalicə-bərpa xidmətinin göstərilməsi, təhsilalanların təhsil haqlarının və təhsillə bağlı digər xərclərinin ödənilməsinə uzunmüddətli və güzəştli kreditlərin verilməsi, sağlamlıq imkanları məhdud olan, uzun müddət müalicəyə ehtiyacı olan, valideynlərini itirmiş və ya valideyn himayəsindən məhrum olan, habelə onların arasından ciddi tərbiyə şəraitinə ehtiyacı olan təhsilalanların təhsilini, müalicəsini, sosial adaptasiyasını və ictimai həyata inteqrasiyasını nəzərdə tutan xüsusi peşə təhsili müəssisələrində, o cümlədən, yüksək dağlıq və sərhədyanı ərazilərdə, ucqar yaşayış məntəqələrində çalışan təhsil işçilərinin vəzifə maaşlarına əlavələrin olunması barədə müddəaların mövcudluğunu Qanunun daha çox sosialyönümlü olmasının göstəricisi hesab etmək olar.

12. Peşə təhsili müəssisələrinin və peşə təhsili müəssisələri məzunlarının sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaları üçün şərait yaratmağın dövlətin peşə təhsili sahəsində vəzifəsi kimi müəyyən edilməsi, peşə təhsili müəssisəsinin model sənaye müəssisələrinin işində iştirak etməklə, sahibkarlıq və innovasiya fəaliyyətini həyata keçirtmək, öz əmtəə nişanını yaratmaq və istehsal etdiyi məhsulları və xidmətlərini öz əmtəə nişanı (brendi) ilə dövlət, özəl müəssisələrə və geniş alıcı kütləsinə çatdırmaq məqsədi ilə satış-sərgiləri həyata keçirtmək hüquqlarının tanınması Qanunun yalnız təhsil sahəsində tənzimləməni həyata keçirən norma kimi deyil, həm də kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına stimül verəcək akt kimi qiymətləndirilməsinə imkan verir.

Beləliklə, "Peşə təhsili haqqında" Qanunun ölkəmizdə peşə təhsilinin və dolayısı yolla iqtisadiyyatın bütün sahələrinin inkişafına xidmət edəcəyini əminliklə demək olar. Əlbəttə, Qanunun qəbul edilməsi hər hansı bir sahədə islahatların sonu deyil, başlanğıcı hesab edilir. Bu mənada "Peşə təhsili haqqında" Qanunun qəbulu bu sahədə genişmiqyaslı islahatların və keyfiyyətə yeni mərhələnin başlanğıcı kimi dəyərləndirilməlidir.